

Цувіна Тетяна Андріївна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: tsvinat@gmail.com
ORCID 0000-0002-5351-1475

doi: 10.21564/2414–990x.138.108942
УДК 347.932

ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Досліджено проблемні питання визнання та виконання рішень іноземних судів у цивільних справах на рівні національних правопорядків через призму положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Установлено, що проблематика визнання та виконання рішень іноземних судів розглядається Європейським судом у контексті принаймні декількох конвенційних прав, зокрема, процесуальних прав – права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ) та права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13 ЄКПЛ), а також матеріальних прав – права на мирне володіння майном (ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ) та права на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 ЄКПЛ).

Ключові слова: визнання та виконання рішень іноземних судів; право на справедливий судовий розгляд; Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод; Європейський суд з прав людини; виконання судових рішень у цивільних справах.

Цувіна Т. А., кандидат юридических наук, асистент кафедри гражданского процесса, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: tsvinat@gmail.com ; ORCID 0000-0002-5351-1475

Признание и исполнение решений иностранных судов по гражданским делам в контексте практики Европейского суда по правам человека

Исследуются проблемные вопросы признания и исполнения решений иностранных судов по гражданским делам на уровне национальных правопорядков сквозь призму положений Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод и практики Европейского суда по правам человека. Установлено, что проблематика признания и исполнения решений иностранных судов рассматривается Европейским судом по правам человека в контексте нескольких конвенционных прав, в частности, процессуальных прав – права на справедливое судебное рассмотрение (п. 1 ст. 6 ЕКПЧ) и права на эффективные способы правовой защиты (ст. 13 ЕКПЧ), а также материальных прав – права на мирное владение имуществом (ст. 1 Первого протокола к ЕКПЧ) и права на уважение к частной и семейной жизни (ст. 8 ЕКПЧ).

Ключевые слова: признание и исполнение решений иностранных судов; право на справедливое судебное разбирательство; Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод; Европейский суд по правам человека; исполнение судебных решений по гражданским делам.

Постановка проблеми. Провідне значення для ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина має реалізація в національному правопорядку міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд цивільних справ. Зазначене право закріплене у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), відповідно до якого кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Одним з елементів права на справедливий судовий розгляд, що виводиться з еволюційного тлумачення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ), визнається вимога беззворотної реалізації судових рішень, що передбачає обов'язок національних органів держави вжити усіх заходів для виконання судових рішень, що набрали законної сили. Проте, якщо виконання рішень національних судових органів вже досить давно вважається елементом права на справедливий судовий розгляд, то можливість поширення положень ЄКПЛ на процедуру визнання та виконання рішень іноземних судів лише з часом була визнана ЄСПЛ, що зумовлює необхідність дослідження цього інституту в контексті практики ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика визнання та виконання рішень іноземних судів уже ставала предметом дослідження науковців, проте у вітчизняній науці не вивчалась вона саме у контексті положень ЄКПЛ та практики ЄСПЛ. Серед зарубіжних учених на увагу заслуговують роботи Л. Кієстра (L. Kiestra) [1] та Л. Сінополі (L. Sinopoli) [2], у яких розглянуто окремі аспекти особливостей застосування положень ЄКПЛ до процедури визнання та виконання рішень іноземних судів.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати підходи ЄСПЛ щодо можливості поширення окремих положень ЄКПЛ на інститут визнання та виконання рішень іноземних судів у межах національних правопорядків задля подальшого удосконалення національного механізму визнання та виконання рішень іноземних судів у цивільних справах, а також гармонізації положень вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що інститут визнання та виконання рішень іноземних судів постає у практиці ЄСПЛ одразу у контексті декількох прав, гарантованих ЄКПЛ, з методологічної точки зору пріоритетним щодо тлумачення окресленої проблематики слід визнати п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, який закріпив право на справедливий судовий розгляд у цивільних справах як систему процесуальних гарантій, які мають надаватися на рівні національних правопорядків держав-учасниць ЄКПЛ. Спираючись на позицію, висловлену у ранній практиці у справі «Hornsby v. Greece», згідно з якою визнання та виконання рішень національних судів є невід'ємною частиною судового розгляду у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ [3], ЄСПЛ у своїй більш пізній практиці застосовув

аналогічний підхід і до випадків визнання та виконання рішень іноземних судів. Так, у справі «McDonald v. France» ЄСПЛ вперше зазначив, що п. 1 ст. 6 ЄКПЛ має застосовуватися як до рішень національних судів, так і до визнання та виконання рішень іноземних судів [4]. Зазначена справа з очевидністю дає підстави виснувати, що ЄСПЛ завдяки еволюційному тлумаченню п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у своїй прецедентній практиці почав визнавати право особи на визнання та виконання рішень іноземних судів поряд із вимогою виконання рішень національних судів процесуальною складовою права на справедливий судовий розгляд у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

Слід звернути увагу, що у подальшій практиці ЄСПЛ пов'язує проблему визнання та виконання рішень іноземного суду і з іншими складовими права на справедливий судовий розгляд, зокрема правом на доступ до суду та правом на розумний строк судового розгляду. Так, у справі «Vrbica v. Croatia» ЄСПЛ зазначив, що відмова у виконанні рішення суду, що було визнане національним судом, становить собою порушення права на доступ до суду у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. У даній справі заявник отримав рішення суду, яким на його користь було присуджено відшкодування шкоди, завданої внаслідок дорожньо-транспортної пригоди у Чорногорії проти двох громадян Хорватії. Через деякий час після визнання рішення судом Хорватії заявник звернувся до суду із заявою про виправлення опіски у рішенні суду, адже у ньому був помилково зазначений неправильний номер справи. Заява була задоволена й опіска виправлена. Проте на момент звернення до суду із цією заявою заявник уже порушив виконавче провадження із вказівкою помилкового номеру справи, і на цій підставі зазначені дії були оскаржені відповідачами, результатом чого стала відмова у вчиненні виконавчих дій. Суд запропонував заявникові після виправлення опіски повторно подати заяву про порушення виконавчого провадження, однак він не зробив цього, адже вважав, що суд вже виправив свою опіску. Натомість суд визнав первісну, незмінену заяву про виконання рішення суду неприйнятною. Після спливу певного часу заявник, переконавшись, що виконавче провадження все ж таки не було порушене, вдруге звернувся з відповідною заявою про виконання рішення іноземного суду, однак йому було відмовлено у виконанні рішення, адже вже минув строк для звернення рішення іноземного суду до виконання. У даній справі ЄСПЛ зазначив, що хоча право на доступ до суду у подібному транскордонному аспекті не є абсолютним і допускає певні обмеження, такі обмеження у силу принципу пропорційності не повинні повністю нівелювати сам зміст та сутність наданого приватним особам права. Виходячи із таких засадничих положень, ЄСПЛ визнав таким, що обмежує доступ до суду та є непропорційним меті обмеження, положення національного законодавства, відповідно до якого визнання рішення іноземного суду та звернення до відповідних державних органів із заявою про його примусове виконання не зупиняло перебіг загального строку, встановленого національним законодавством для звернення рішення іноземного суду до примусового виконання [5].

Натомість у справі «Jovanoski v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia» ЄСПЛ констатував порушення права заявника на доступ до суду, адже рішення суду проти хорватської компанії було виконане лише частково через те, що після виконання частини рішення суду у Хорватії почався збройний конфлікт у 1992–1993 рр. і комунікація між державними органами була перервана. ЄСПЛ у цьому контексті зауважив, що навіть зважаючи на вказані обставини, Македонії не вдалося вжити адекватних та ефективних заходів з метою забезпечення виконання рішення суду, а тому мало місце порушення права особи на доступ до суду через невиконання рішення суду [6].

Принагідно зауважити, що право на доступ до суду не є абсолютним і може бути обмеженим. Такий підхід має бути застосований і для оцінки випадків відмови у визнанні та виконанні рішень іноземних судів в аспекті права на доступ до суду, передбаченого п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, відповідно до чого право на визнання та виконання рішень іноземних судів не може бути визнане абсолютним. При оцінці легітимності обмежень права на доступ до суду у контексті проблематики, що розглядається, у кожному конкретному випадку слід враховувати принцип пропорційності, відповідно до якого обмеження права на доступ до суду у вигляді відмови у визнанні та виконанні рішення іноземного суду не може шкодити самій суті права на доступ до суду, повинне переслідувати легітимну мету та має бути забезпечена розумна пропорційність між засобами обмеження, що використовуються, та метою, що досягається. Крім того, зазначені обмеження не можуть бути застосовані у довільній манері [7].

Важливим є і той факт, що інколи зобов'язання щодо визнання та виконання рішень іноземних судів ЄСПЛ пов'язує із позитивним зобов'язанням держав щодо визнання й виконання рішень іноземних судів, що впливають із міжнародних договорів. У справі «Romanczyk v. France» ЄСПЛ також звертає увагу на необхідність дотримання зобов'язань щодо визнання та виконання рішень іноземних судів у контексті Нью-Йоркської конвенції про визнання і приведення до виконання іноземних арбітражних рішень від 20.06.1956 р. (далі – Нью-Йоркська конвенція). У цій справі заявниця отримала рішення суду Польщі щодо стягнення аліментів на двох неповнолітніх дітей стосовно її чоловіка, що мешкав у Франції. Заявниця не отримувала аліментів і подала заяву про виконання рішення іноземного суду відповідно до положень вищезазначеної Нью-Йоркської конвенції. Після цього поліція Франції повідомила органи Польщі про те, що боржник підписав письмове зобов'язання щодо сплати аліментів, проте так і не почав їх сплату, про що в подальшому було повідомлено відповідні органи Франції, які, проте, і надалі продовжували бездіяльність. У скарзі до ЄСПЛ заявниця скаржилася на бездіяльність органів Франції щодо сприяння їй у виконанні рішення суду та надмірну тривалість судового розгляду. ЄСПЛ зазначив, що незважаючи на зауваження уряду щодо того, що обов'язок діяти лежить виключно на заявниці, Франція взяла на себе позитивне зобов'язання виконувати рішення і заявниця має право на допомогу з боку відповідних органів влади у виконанні рішення відповідно до Нью-Йорк-

ської конвенції. Таким чином, було констатоване порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Виходячи із зазначеного, ЄСПЛ звернув увагу на позитивне зобов'язання держави щодо сприяння у виконанні рішення іноземного суду, що випливають із міжнародних договорів та Нью-Йоркської конвенції [8]. У справі «Matrakas and Others v. Poland and Greece» ЄСПЛ зазначив, що відповідно до Нью-Йоркської конвенції обов'язок діяти лежить не лише на заявникові, однак і на державі, на яку покладено позитивне зобов'язання у сприянні заявникові у провадженні. Відмова діяти з необхідною ретельністю з боку державних органів, відповідальних за виконання рішень, може свідчити про порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ [9].

У своїй прецедентній практиці ЄСПЛ також наголошує на необхідності дотримуватися вимоги розумності строків судового розгляду у контексті проблематики визнання та виконання рішень іноземних судів. У справі «K. v. Italy» зазначається, що визнання п. 1 ст. 6 ЄКПЛ застосовним до проваджень щодо визнання та виконання рішень іноземних судів свідчить про те, що гарантії розумного строку судового розгляду також застосовні до таких проваджень. Зважаючи на зазначене, у цій справі ЄСПЛ визнав порушення вимоги розумності строків судового розгляду, адже провадження щодо звернення рішення іноземного суду до виконання тривало понад 8 років [10].

На окрему увагу в контексті проблематики, що розглядається, заслуговує питання визнання і виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу. ЄСПЛ неодноразово зазначав, що поняття «суд» у контексті права на справедливий судовий розгляд не обов'язково має розумітися як суд класичного типу, інтегрований у стандартну систему судів держави [11]. Воно має розглядатися в сутнісному сенсі цього слова відповідно до його судових функцій [12]. ЄСПЛ виробив певні вимоги до органу, що розглядає спір, яким він повинен відповідати, щоб вважатися «судом» у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Такими вимогами є: 1) наявність повноважень вирішувати справи відповідно до верховенства права з дотриманням чітко визначених процедур; 2) наявність повноважень ухвалювати юридично обов'язкові рішення; 3) наділення повною юрисдикцією щодо питань права та факту, щодо зміни рішень інших органів, тобто незв'язаність суду висновками інших органів щодо правових та фактичних питань; 4) неможливість скасування рішень такого органу несудовою установою на шкоду одній зі сторін; 5) неприпустимість вважати судом орган, що надає лише рекомендації, навіть у разі існування практики дотримання таких рекомендацій [13, с. 122].

Використовуючи такий підхід, ЄСПЛ неодноразово поширював гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ на провадження у міжнародному комерційному арбітражі [14; 15], зазначаючи, що добровільна передача сторонами своєї справи на розгляд добровільному арбітражу розцінюється як відмова від права на справедливий судовий розгляд у сенсі п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Проте така відмова не обов'язково має розцінюватися як відмова від усіх гарантій, передбачених цією статтею [16]. ЄСПЛ завжди обстоював позицію, відповідно до якої рішення міжнародних комерційних арбітражів прирівнюються до рішень національних судів та підлягають виконанню [15]. Виходячи із зазначеного, положення про беззворотну

реалізацію рішень іноземних судів мають поширюватися і на рішення міжнародних комерційних арбітражів. Так, у справі «Ern Makina Sanayive Ticaret A. S. v. Turkey» ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, адже під час розгляду питання про визнання та звернення до примусового виконання у Туреччині рішення російського міжнародного комерційного арбітражу відповідач не був належним чином повідомлений про час та місце розгляду справи, що позбавило його можливості реалізувати право на доступ до суду та право брати участь у справі [17].

Що ж до осмислення питання поширення на провадження щодо визнання та виконання рішень іноземних судів гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, то варто звернути увагу на позицію ЄСПЛ у справі «Saccoccia v. Austria», де він зазначив, що хоча гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ мають поширюватися і на провадження у справах про виконання рішень іноземних судів, проте застосування цієї статті до даного виду проваджень є специфічним. У даній справі розглядалося питання про визнання та звернення до примусового виконання рішення американського суду без проведення судового засідання та виклику сторін. ЄСПЛ у цій справі зазначив, що публічність розгляду справи становить важливу гарантію права на справедливий судовий розгляд у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Публічність слухання у цьому контексті включає також право на «усне слухання», окрім випадків наявності виключних обставин, які виправдовують його відсутність. У даній справі ані суд першої інстанції, ані апеляційний суд відповідно до положень національного законодавства не проводили судового засідання при вирішенні питання про визнання і звернення до примусового виконання рішення іноземного суду. ЄСПЛ зауважив, що питання стосовно конфіскації майна, незважаючи на те, що остання була здійснена у рамках кримінального провадження в іноземному суді, має розглядатися у контексті «цивільних прав та обов'язків». ЄСПЛ акцентував, що у даній справі питання, що вирішувалися національним судом під час відповідного провадження, стосувалися взаємності виконання рішень між державами, питання стосовно того, чи були дії, вчинені особою, караними за законодавством Австрії під час їх вчинення, чи був дотриманий строк звернення рішення до примусового виконання рішень іноземних судів, і чи була процедура розгляду справи судом Род Айленду при видачі ним ордеру щодо конфіскації сумісною із гарантіями п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. На думку ЄСПЛ, у даному разі питання, що вирішувалися у цьому провадженні, були більш технічними та стосувалися передусім питань міждержавної кооперації, мали суто правову природу і не стосувалися будь-яких аспектів процедури розгляду справи у суді Род Айленду, заслуховування показань свідків або дослідження інших усних доказів тощо, натомість питання, що порушувалися, досліджувалися на основі письмових доказів та свідчень. Зважаючи на це, ЄСПЛ не знайшов порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у частині відсутності публічності під час розгляду питання про визнання та виконання рішень іноземного суду [18].

Як зазначалося вище, проблематика визнання та виконання рішень іноземних судів розглядається ЄСПЛ і в контексті тлумачення інших конвенційних

прав. Виходячи із позиції ЄСПЛ щодо фактичного поширення на визнання та виконання рішень іноземних судів стандартів виконавчого провадження стосовно рішень національних судів, теоретично обґрунтованою видається можливість застосування до проваджень у справах про визнання та виконання рішень іноземних судів не лише гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, а й гарантій ст. 13 ЄКПЛ, яка закріплює право на ефективний засіб правового захисту, у випадках порушення права на виконання рішення іноземного суду у розумний строк. Йдеться про обов'язок держави на національному рівні забезпечити особі ефективні засоби захисту превентивного та компенсаторного характеру у разі порушення права особи на розумний строк розгляду судом її справи щодо визнання і приведення до примусового виконання рішень іноземного суду, а також порушення розумних строків виконавчого провадження за рішеннями іноземних судів. Так, у справі «Kudla v. Poland» ЄСПЛ наголосив на необхідності існування в національних правових порядках ефективних засобів правового захисту права на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку, які мають відповідати стандарту «ефективності» згідно з вимогами ст. 13 ЄКПЛ, адже виникає велика небезпека для верховенства права в національних правових порядках, якщо існують надмірні затримки у відправленні правосуддя, а сторона не має ефективних засобів правового захисту проти них. У зазначеній справі ЄСПЛ зауважив, що метою ст. 13 ЄКПЛ є забезпечення механізму, завдяки якому особи можуть скористатися засобами судового захисту на національному рівні від порушення конвенційних прав, перед тим як вдатися до міжнародного механізму оскарження в ЄСПЛ. З цієї точки зору право особи на судовий розгляд упродовж розумного строку буде менш ефективним без можливості подати конвенційну скаргу спочатку до національних органів; але вимоги ст. 13 ЄКПЛ мають розглядатись як такі, що підсилюють положення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, а не такі, що поглинаються загальним обов'язком, що впливає з цієї статті, а саме – не допускати надмірних затримок при судовому розгляді справ цих осіб [19]. Однак практика застосування положень ст. 13 ЄКПЛ до процедур визнання та виконання рішень іноземних судів є непоширеною, більшість розглянутих ЄСПЛ справ стосуються проблеми порушення розумного строку судового розгляду та виконання рішень саме національних судів.

Відмова у визнанні та виконанні рішень іноземних судів може свідчити про порушення не лише процесуальних гарантій права на справедливий судовий розгляд відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ і права на ефективний засіб правового захисту відповідно до ст. 13 ЄКПЛ, але й про порушення інших, матеріальних конвенційних прав, зокрема, права на мирне володіння майном (ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ) та права на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 ЄКПЛ). Відповідно до ч. 1 ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ кожна фізична або юридична особа має права мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. ЄСПЛ неодноразово зазначав, що неможливість для заявника домогтися виконання

судових рішень, ухвалених на його користь, є порушенням права на повагу до свого майна, а тому є втручанням у право на мирне володіння майном, передбачене п. 1 ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ [20]. Поряд з цим, як впливає із практики ЄСПЛ, право на мирне володіння своїм майном не є абсолютним. Втручання у це право може бути виправдане за наявності трьох умов, а саме: по-перше, воно має бути правомірним, по-друге, воно має бути здійснене в суспільних інтересах, по-третє, воно має бути необхідним у демократичному суспільстві. Так, у справі «Vrbica v. Croatia», що згадувалася вище, ЄСПЛ акцентував, що неможливість отримати виконання остаточного рішення, ухваленого на користь заявника, становить втручання у мирне володіння майном у контексті першого речення п. 1 ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ. Надалі, вдаючись до перевірки легітимності втручання у право на мирне володіння майном з боку національних органів, ЄСПЛ зазначив, що він вважає неприйнятним підхід національних судів, відповідно до якого подача заяви про визнання та звернення до примусового виконання рішення іноземного суду не зупиняє перебігу загального строку звернення до виконання рішення іноземного суду. Якщо б допустити прийнятність такого підходу, то це могло б призвести до ситуацій, коли кредитор втрачав би своє право реалізувати рішення іноземного суду через можливі зволікання у провадженні, що можуть не залежати від нього. Така ситуація, на думку ЄСПЛ, серйозно б нівелювала принцип правової визначеності та була б явно несумісною із принципом верховенства права у демократичному суспільстві [5]. Виходячи із вищезазначеного, ЄСПЛ констатував, що у цій справі мало місце порушення права заявниці на мирне володіння своїм майном через неможливість домогтися виконання рішення іноземного суду, а відмова у виконанні рішення іноземного суду становила собою неправомірне втручання у право заявниці, передбачене ч. 1 ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ. У іншій справі «Kin-Stib and Majkic v. Serbia» ЄСПЛ визнав порушення права заявника на мирне володіння своїм майном через зволікання національних судів понад п'ять років без вагомих на те причин із виконанням рішення міжнародного комерційного арбітражу, що було звернене до примусового виконання у встановленому законом порядку [21].

Варто зауважити, що ЄСПЛ не в усіх випадках визнає невиконання рішення суду порушенням права на мирне володіння майном, а лише тоді, коли присуджене за рішенням іноземного суду підпадає під автономне тлумачення поняття «майно», вироблене у практиці ЄСПЛ. Поняття «майно» завдяки його тлумаченню ЄСПЛ отримало автономне значення, зокрема сьогодні майном визнаються права, які, по-перше, мають економічну цінність, по-друге, є цивільними, по-третє, є достатньо визначеними для того, аби бути забезпеченими можливістю судового захисту [Див.: 22]. При цьому йдеться не лише про грошові стягнення за рішеннями іноземних судів, однак і про випадки отримання за рішенням іноземного суду певного статусу, що пов'язаний із подальшим володінням майном або майновими правами. Наприклад, у справі «Negreponitis-Giannisis v. Greece» порушення права на мирне володіння майном

було визнане через відмову грецького суду визнати рішення іноземного суду про усиновлення, що позбавило особу права на спадщину після смерті усиновителя, яка у контексті п. 1 ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ вважається «майном» [23].

Нарешті, відмова у визнанні та виконанні рішення іноземного суду у сімейних справах може свідчити про порушення права на повагу до приватного і сімейного життя відповідно до ст. 8 ЄКПЛ. Так, у справі «Wagner and J. M. W. L. v. Luxemburg» заявниця скаржилася на те, що відмова національного суду Люксембургу у визнанні рішення суду Перу про в дочеріння порушило її право на повагу до приватного та сімейного життя відповідно до ст. 8 ЄКПЛ. Заявниця зазначала, що подала до національного суду заяву про визнання рішення перуанського суду про в дочеріння з метою реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану, отримання дитиною громадянства Люксембургу і права на постійне проживання. Національний суд відмовив у визнанні рішення іноземного суду, адже рішення перуанського суду про повне в дочеріння суперечило законодавству Люксембургу, яке мало бути застосоване у даному разі відповідно до колізійної норми, передбаченої Цивільним кодексом Люксембургу, оскільки воно забороняло повне удочеріння особою, яка не перебувала у шлюбі. У цій справі ЄСПЛ зазначив, що відмова визнати рішення перуанського суду через відсутність в законодавстві Люксембургу положень, які дозволяють повне усиновлення дитини особою, яка не перебуває у шлюбі, є «втручанням» влади у здійснення заявницею права на повагу до сімейного життя. У даному контексті слід з'ясувати, чи було зазначене втручання «необхідним у демократичному суспільстві». ЄСПЛ зауважив, що у Люксембурзі існувала практика автоматичного визнання перуанських судових рішень про повне усиновлення, декілька жінок, які не перебували у шлюбі, зареєстрували рішення суду в органах реєстрації актів цивільного стану без звернення за виконавчим листом. Отже, заявниця могла розраховувати на те, що, повернувшись до Люксембургу, рішення перуанського суду буде зареєстроване у відповідних органах. Однак така практика припинилася, та саме її справа була передана на розгляд до суду. Відмовившись визнати рішення таким, що підлягає виконанню, на думку ЄСПЛ, влада надала колізійній нормі більше значення, аніж соціальній дійсності та ситуації заявниці. Оскільки суди Люксембургу офіційно не визнали виникнення сімейних зв'язків у результаті повного удочеріння, що мало місце у Перу, цей зв'язок не зміг бути реалізований в повному обсязі у Люксембурзі. У результаті заявниця зіткнулася у повсякденному житті з перепонами, і дитина не могла користуватися правовим захистом, який дозволив би їй повністю інтегруватися у прийомну сім'ю. Оскільки інтереси дитини повинні мати пріоритет у справах такого роду, суди Люксембургу, діючи розумно, не могли не взяти до уваги правовий статус, який був належним чином набутий у Перу і відповідав сімейному життю у значенні ст. 8 ЄКПЛ. Виходячи із зазначеного, відмова у визнанні та виконанні рішення іноземного суду становила собою порушення ст. 8 ЄКПЛ [24].

Поряд з цим, аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що у багатьох випадках заявники, обґрунтовуючи свої скарги відмовою у визнанні та виконанні рішень іноземних судів, одночасно посилаються на порушення як процесуальних гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, так і матеріальних прав, передбачених ч. 1 ст. 1 Протоколу до ЄКПЛ або ст. 8 ЄКПЛ, проте ЄСПЛ при розгляді справи, як правило, перевіряє порушення однієї із цих статей, і, констатуючи її порушення, зазначає про недоцільність розгляду питання щодо іншої статті з аналогічних підстав. Цікавим у цьому контексті є, однак, рішення «Pini and Others v. Romania», де заявники – дві італійські пари, скаржилися на порушення п. 1 ст. 6 та ст. 8 ЄКПЛ через невиконання румунськими державними органами двох рішень судів Румунії щодо усиновлення ними двох дітей, що були громадянами Румунії. У цій справі румунська установа, де знаходилися діти під час процедури усиновлення, робила все можливе для того, щоб завадити виконанню рішень суду. Після кількох років спроб виконати рішення суду врешті-решт діти висловили своє небажання переїзду до Італії. У зазначеній справі ЄСПЛ констатував порушення права заявників на справедливий судовий розгляд і визнав провину Румунії у невиконанні остаточних рішень суду. Проте щодо ст. 8 ЄКПЛ ЄСПЛ не знайшов порушення, зазначивши, що відповідно до ст. 8 ЄКПЛ держава бере на себе позитивне зобов'язання, в тому числі щодо вжиття заходів для забезпечення права батьків та дітей на їх возз'єднання, однак таке право не є абсолютним, особливо у тих випадках, коли батьки та діти є нерідними один одному. У цьому випадку слід з'ясувати, чи вжила влада усіх необхідних заходів для того, щоб забезпечити виникнення сімейних стосунків між батьками та дітьми, яких вони усиновили. З цього приводу ЄСПЛ зазначив, що заявники не користуються абсолютним захистом ст. 8 ЄКПЛ, адже діти мають протилежні інтереси та їх інтереси мають переважати. ЄСПЛ констатував, що зважаючи на спосіб, у який було здійснене усиновлення, особливо з огляду на відсутність справжнього контакту між сторонами усиновлення, не можна виправдати покладання на румунську владу обов'язок неухильного передання дітей до Італії поза їх волею. Виходячи із зазначеного, ЄСПЛ відхилив скаргу щодо порушення ст. 8 ЄКПЛ [25]. Таким чином, ЄСПЛ хоча і дійшов у даній справі висновку про порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ щодо невиконання рішення суду, проте порушення права на повагу до приватного та сімейного життя не визнав, зазначивши, що інтереси дітей у даному випадку мали більше значення і принцип пропорційності було дотримано.

Слід погодитися з позицією О. С. Ткачука про те, що внаслідок визнання невиконання рішень судів порушенням не тільки п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, однак і інших матеріальних прав, гарантованих ЄКПЛ, має місце так звана дифузія окремих елементів права на справедливий судовий розгляд із гарантіями, які надаються іншими матеріальними конвенційними правами [26, с. 258].

Проте ЄСПЛ не в усіх без винятку випадках зобов'язує договірні держави визнавати та приводити до виконання рішення зарубіжних держав. У деяких випадках ЄСПЛ навпаки визнає правомірною відмову у визнанні та виконанні

рішень іноземних судів. Так, у справі «McDonald v. France» ЄСПЛ визнав скаргу заявника до ЄСПЛ неприйнятною, а дії французького суду щодо відмови у визнанні рішення про розірвання шлюбу, ухваленого у Флориді, правомірним, адже відмова була вмотивована з посиланням на так зване «шахрайство, вчинене заявником» (*fraude commise par le requérant*). У даній справі ЄСПЛ зазначив, що ніхто не може скаржитися на ситуацію, в якій вони опинилися внаслідок своїх власних дій. На думку ЄСПЛ, заявник учинив шахрайство, що полягало у навмисному обході юрисдикції французьких судів, адже після отримання відмови у задоволенні позову про розірвання шлюбу у суді Франції заявник замість апеляційного оскарження зазначеного судового рішення звернувся з тотожним позовом до американського суду, хоча строк для оскарження рішення французького суду ще не минув [4]. У іншій справі «Hussin v. Belgium» скарга також була визнана неприйнятною, адже, намагаючись отримати виконання рішення іноземного суду щодо присуджених аліментів, заявниця звернулася до суду, що не мав юрисдикції на розгляд відповідної справи. З цього приводу ЄСПЛ зазначив, що бельгійська влада не може нести відповідальність за свою відмову виконати рішення німецького суду, адже заява про визнання і виконання рішення іноземного суду була подана без дотримання національних правил юрисдикції [27]. Із зазначених рішень випливає, що відмова у визнанні та виконанні рішень іноземних судів може бути виправдана у тих випадках, коли такі дії стали наслідком шахрайства або неправомірної поведінки самої сторони, яка просить про визнання та примусове виконання рішення іноземного суду, недотримання нею правил процесуального регламенту.

Окремо варто зауважити, що аналіз практики ЄСПЛ свідчить про те, що інколи визнання та виконання рішень іноземних судів взагалі визнається ЄСПЛ порушенням конвенційних прав. Мова йде, передусім, про випадки, коли визнанню та виконанню підлягає рішення суду тієї країни, яка не ратифікувала ЄКПЛ. Хрестоматійною у цьому контексті є справа «Pellegrini v. Italy», де ЄСПЛ вирішував питання правомірності визнання та виконання рішення суду Ватикану щодо визнання шлюбу недійсним в Італії. ЄСПЛ при розгляді цієї справи зазначив, що рішення про визнання шлюбу недійсним ухвалили суди Ватикану, а правовою санкцією воно було забезпечене рішенням італійських судів. Оскільки Ватикан не ратифікував Конвенцію, а заяву подано проти Італії, завдання ЄСПЛ не полягало в з'ясуванні того, чи було виконано вимоги ст. 6 ЄКПЛ під час проваджень у церковних судах. ЄСПЛ мав встановити, чи італійські суди перевірили належним чином додержання гарантій ст. 6 ЄКПЛ у зазначених провадженнях перед тим, як ухвалити рішення, що забезпечувало правовою санкцією рішення церковного суду. Суд пояснив, що така перевірка є необхідною, коли рішення, яке підлягає забезпеченню правовою санкцією, ухвалюють суди країни, яка не застосовує ЄКПЛ, і особливо, коли клопотання про ухвалення такого рішення стосується питання, що є надзвичайно важливим для сторін. Виходячи з обставин справи, ЄСПЛ зауважив, що немає свідчень того, що суди Італії надавали важливого значення тому фактові, що заявницю було позбавлено можливості

ознайомитися з доказами, на які спирався її колишній чоловік та показання свідків. Невід'ємним принципом права на змагальний судовий процес є надання кожній стороні в судовому провадженні, чи то в кримінальній, чи то в цивільній справі, можливості розглянути й оспорити будь-який доказ чи твердження, наведені з метою справити вплив на рішення суду. Цієї можливості не можна було позбавляти, хоча Уряд і стверджував, що заявниця не мала захисту проти позовної заяви про визнання шлюбу недійсним через те, що підставою цієї заяви був неспростовний факт, який має бути об'єктивно перевірений. Проте виключно сторони у спорі мають вирішувати, чи потрібна відповідна реакція на докази, подані іншою стороною, або на показання свідків. Крім того, ЄСПЛ зауважив, що заявниці слід було надати можливість скористатися правовою допомогою, якщо вона мала таке бажання. Церковні суди повинні були виходити з презумпції, що заявниця, яка не має представника, не знайома із судовою практикою стосовно надання правової допомоги у провадженнях у церковних судах. Оскільки заявницю було викликано на засідання церковного суду без повідомлення її мети провадження, цей суд був зобов'язаний повідомити, що вона має право просити правової допомоги, перед тим як з'явитися до суду для надання показань. За цих обставин ЄСПЛ визнав, що суди Італії, забезпечивши визнання та виконання рішення суду Ватикану, не забезпечили реалізацію заявницею права на справедливий розгляд її справи церковними судами Вищого Суду Римо-Католицької церкви. Отже, було порушено п. 1 ст. 6 ЄКПЛ [28].

У зв'язку із зазначеним вище виникає питання про те, чи повинен національний суд, вирішуючи питання про визнання та виконання рішення іноземного суду, перевіряти дотримання гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ під час провадження в іноземному суді, якщо іноземна держава є учасницею ЄКПЛ. У літературі з цього приводу висловлювалися різні думки. Так, одні автори вважають, що зазначений стандарт перевірки на відповідність вимогам п. 1 ст. 6 ЄКПЛ має застосовуватися лише у випадках визнання та виконання рішень третіх країн, тобто країн, які не ратифікували ЄКПЛ, а у випадках визнання та виконання рішень країн, що ратифікували ЄКПЛ, такий обов'язок відсутній [2, с. 1162]. Зазначене пояснюється тим, що якщо країна ратифікувала ЄКПЛ, то вона взяла на себе самостійні зобов'язання із гарантування відповідних конвенційних прав на національному рівні і має нести самостійну відповідальність за це. Разом з тим, деякі автори висловлюють припущення, що і у випадку визнання та виконання рішень судів країн, які ратифікували ЄКПЛ, мають застосовуватися аналогічні стандарти і має перевірятися відповідність дотримання п. 1 ст. 6 ЄКПЛ при розгляді справи та ухваленні рішення в іноземному правопорядку [1, с. 258]. Аналіз практики зарубіжних держав показує, що відповідні стандарти використовуються і на рівні національних правопорядків, коли під час провадження про визнання та виконання рішення іноземного суду національний суд приходять до висновків, що провадження у іноземному суді відбулося з порушенням п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, та відмовляє у визнанні та виконанні рішення іноземного суду із посиланням на те, що рішення іноземного суду суперечить

«публічному порядку», розглядаючи порядок відправлення правосуддя як частину публічного порядку [Див.: 1, с. 248–274].

Висновки. Таким чином, з огляду на сучасний стан теорії та практики правозастосування, дослідження і подальше реформування інституту визнання та виконання рішень іноземних судів має розглядатися через призму ЄКПЛ і практики ЄСПЛ щодо її тлумачення. Провідними у цьому контексті мають стати процесуальні гарантії права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ), дотримання яких має неухильно забезпечуватися національними судами під час провадження щодо визнання та виконання рішень іноземних судів. Подальша гармонізація процесуального законодавства у цій сфері пов'язана також із необхідністю введення на рівні національного правопорядку превентивних та компенсаторних ефективних засобів правового захисту права на судовий розгляд і виконання рішень суду у розумний строк відповідно до вимог ст. 13 ЄКПЛ. Крім того, у зв'язку з розширенням в останній практиці ЄСПЛ сфери дії гарантій визнання та виконання рішень іноземних судів до уваги мають також братися положення ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ, що закріплює право на мирне володіння майном, та ст. 8 ЄКПЛ, що гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя.

References:

1. Kiestra, L. (2004). *The Impact of the European Convention on Human Rights on Private International Law*. Springer, 335 p.
2. Sinopoli L., *Droit au procès équitable et exequatur: Strasbourg sonne les cloches à Rome. Gazette du Palais*, №122. 1157–1168.
3. «Hornsby v. Greece», 19 March 1997, par. 40, Reports of Judgements and Decisions 1997-II. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>.
4. «McDonald c. France», app. no. 18648/04, 29 April 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87756>.
5. «Vrbica v. Croatia», app. no. 32540/02, 01 April 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98057>.
6. «Jovanoski v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia», app. no. 31731/03, 07 January 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96603>.
7. «Ashingdane v. the United Kingdom», 28 May 1985, par. 57, Series A no. 93. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57425>.
8. «Romanczyk c. France», app. no. 7618/05, 18 November 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101763>.
9. «Matrakas and Others v. Poland and Greece», app. no. 47268/06, 07 November 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127812>.
10. «K. v. Italy», app. no. 38805/97, 20 July 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61924>.
11. «Campbell and Fell v. the United Kingdom», 28 June 1984, par. 76, Series A no. 80. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57456>.
12. «X. v. Belgium (dec.)», app. no. 8247/78, 05 May 1980, unreported. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98057>.
13. Tsuvina, T.A. (2015). *Pravo na sud u tsyvil'nomu sudochynstvi*. Kharkiv: Slovo [in Ukrainian].
14. «Bramelid and Malmstrom v. Sweden» (dec.), app. no. 8588/79, 8589/79, 12 October 1982, unreported. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Bramelid and Malmstrom v. Sweden"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
15. «Regent Company v. Ukraine», no. 773/03, 03 April 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85681>.

16. «Suovaniemi and Others v. Finland» (dec.), app. no. 31737/96, 23 February 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4942>.

17. «Ern Makina Sanayive Ticaret A. S. v. Turkey», no. 70830/01, 03 May 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80392>.

18. «Saccoccia v. Austria», app. no. 69917/01, 18 December 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90342>.

19. «Kudla v. Poland», no. 30210/96, ECHR 2000-XI. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>.

20. «Burdov v. Russia», app. no. 59498/00, par. 35, ECHR 2002-III. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60449>.

21. «Kin-Stib and Majkic v. Serbia», app. no. 12312/05, 20 April 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98355>.

22. Karnaukh, B.P. (2016). Ponyattya mayna v konteksti statti 1 Protokolu № 1 do Yevropeys'koyi konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod. [The Notion of Possessions for the Purposes of Article 1 of the First Additional Protocol to the European Convention on Human Rights]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, issue 132, 205–214.

23. «Negreponitis-Giannissis v. Greece», app. no. 56759/08, 03 May 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104678>.

24. «Wagner and J. M. W. L. v. Luxembourg», app. no. 76240/01, 28 June 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81328>.

25. «Pini and Others v. Romania», app. no. 78028/01, 78030/01, 22 June 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61837>.

26. Tkachuk, O. S. (2016) Problemy realizatsiyi sudovoyi vlady u tsyvil'nomu sudochynstvi. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

27. «Hussin v. Belgium», app. no. 70807/01, 04 May 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-44931>.

28. «Pellegrini v. Italy», 20 July 2001, Reports of Judgments and Decisions 2001-VIII. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59604>.

Tsuovina T. A., PhD in Law, Assistant of Civil Procedure Department of Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: tsuvinat@gmail.com ; ORCID 0000-0002-5351-1475

The Recognition and Enforcement of Foreign Judgements in Civil Cases in the Context of Practice of European Court of Human Rights

The article addresses recognition and enforcement of foreign judgements in civil cases in the context of the practice of European Court of Human Rights. The conclusion is made, that European Court of Human Rights analyzes institute of recognition and enforcement of foreign judgements through such procedural rights as right to a fair trial (art. 6 ECHR) and right to an effective remedy (art. 13 ECHR) as long as such substantive conventional rights as right to protection of property (art. 1 of the First Protocol to ECHR) and right to respect for private and family life (art. 8 ECHR).

It is considered that the main article through which this institute should be analyzed is art. 6 ECHR containing procedural guaranties of fair trial. According to the art. 13 ECHR the effective remedies of protection of the right to a fair trial in reasonable time should be provided at national level. Moreover reforms of this sphere of judicial practice should be done in accordance with art. 8 ECHR and art. 1 of the First Protocol to ECHR which provide specific substantive rights. All of the above mentioned aspects are analyzed in detail.

Keywords: recognition and enforcement of foreign judgements; right to a fair trial; Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; European Court of Human Rights; enforcement of court judgements in civil cases.

Надійшла до редколегії 15.08.2017 р.